

duizenden die nooit politiek actief geweest waren, zich vooral toch om tegen Duitsers en NSB'ers front te maken, aangesloten hadden hetzij bij de Nederlandse Unie, hetzij bij de Anti-Revolutionaire Partij. Het lijkt ons een redelijke veronderstelling dat die twee groeperingen tezamen in de lente van '41 een miljoen leden telden. De Unie werd evenwel in haar uitingsmogelijkheden meer en meer beperkt, de ARP kon van begin juli '41 af in het geheel niet meer naar buiten optreden. Elk Unie-, elk ARP-speldje had een boodschap bevat: 'Ik ben tegen Seyss-Inquart en tegen Mussert'. Al dergelijke speldjes werden de een na de ander verboden. Daar vloeide uit voort dat tallozen (leden van de Unie, van de ARP, maar ook velen die niet bij die groeperingen aangesloten waren) hun gezindheid met andere symbolen gingen tonen: het Engelse V-teken, het door 'De Flitspuit' gepropageerde vraagteken – ja een lucifer of een wortel was, zoals wij zagen, al voldoende. Tekenend is voor deze periode de onvervaardheid, men zou ook kunnen zeggen: de uitdagendheid waarmee men, vooral als men in grote groepen bijeen was of wanneer men wist dat vele anderen op dezelfde wijze handelden (bijvoorbeeld oranje bloemen voor de ramen zetten op feestdagen van het koninklijk huis), voor zijn ware gevoelens uitkwam: geen optocht of er werden nationale liederen bij gezongen. Soms ook socialistische: zo trokken in augustus '41 ca. honderd jeugdige arbeiders van de Nederlandse Dokmaatschappij te Amsterdam uit de schuilkelders naar hun werk onder het luidkeels zingen van 'De Internationale', *'dabei wurden die deutschen Werk-schutzangehörigen als 'Moffen' u.a. beschimpft und verschiedentlich bespuckt.'*¹

Er hebben van dit soort demonstraties meer plaatsgevonden dan wij in ons bronnenmateriaal terugvonden. En toch: zij waren gedoemd, geleidelijk uit te sterven. Men ondernam ze vanuit de behoefte, jegens gelijkgezinde Nederlanders van solidariteit te getuigen en jegens de bezetter van vijandschap. Op de bezetter hadden zij geen ander effect dan dat de ene verbodsbepaling op de andere volgde, en wat de gelijkgezinde Nederlanders betreft: jegens hen waren verdere demonstraties na enige tijd overbodig. Velen gingen die demonstraties als een soort *Spielerei* beschouwen waarmee men de bezetter wel irriteerde maar hem toch geen merkbare feitelijke afbreuk deed. Bovendien drong door dat men er gevoelig voor gestraft kon worden. Tenslotte ging ook een zekere aanpassing aan het oorlogsverloop een rol spelen. Wel bleven velen de hoop en misschien ook wel de verwachting koesteren dat het Derde Rijk opeens in elkaar zou storten, maar de druk van oorlog en bezetting nam geleidelijk zozeer toe dat de tot symbolische

¹ 'Meldungen aus den Niederlanden', 58 (26 aug. 1941), p. 8.